

Оцінювання впливу регіональних чинників на забезпечення людського розвитку

О. СЛИВКА

Тернопільський інститут МАУП

У статті розглянуто основні регіональні чинники, які впливають на забезпечення людського розвитку. Визначено класифікацію регіональних чинників людського розвитку та здійснено їх аналіз. З'ясовано, що у процесі формування та використання людського потенціалу регіонів України необхідно враховувати вплив таких чинників.

В статье рассмотрены основные региональные факторы влияющие на обеспечение человеческого развития. Определена классификация региональных факторов человеческого развития и осуществлен их анализ. Выяснено, что в процессе формирования и использования человеческого потенциала регионов Украины необходимо учитывать влияние таких факторов.

In article the major regional factors influencing ensuring human development are considered. Classification of regional factors of human development is defined and their analysis is carried out. It is found out that in the course of formation and use of human capacity of regions of Ukraine it is necessary to consider their influence.

Ключові слова: *регіональні чинники, людський розвиток, концепція людського розвитку, система забезпечення людського розвитку, соціально-економічні чинники, екологічні чинники, духовні чинники..*

Постановка завдання. Розширення участі України в глобалізаційних процесах вимагає аналізу основних тенденцій системи забезпечення людського розвитку в державі та її регіонах. Людський потенціал є домінантним фактором соціально-економічної динаміки національних економік. Концепція людського розвитку, яка отримала поширення наприкінці ХХ ст., визначила пріоритетність добробуту людини для розвитку суспільства, а разом з тим окреслила кроки для реалізації цього пріоритету. Сьогодні, така концепція активно використовується і пропагується вченими, експертами та суспільними діячами, пов'язаними з ПРООН, Всесвітнім Банком, міжнародною суспільною Комісією безпеки особистості, як основа побудови соціально-економічної політики держави. Провідним завданням державного сприяння формуванню та збереженню людського потенціалу є розробка програм управління процесами людського розвитку, що розкривають і реалізують потенціал кожного громадянина. Розробка таких програм передбачає аналіз чинників, які впливають на систему забезпечення людського розвитку.

Зазначимо, що майбутнє людського розвитку в Україні значною мірою залежить від перебігу процесів економічного, політичного та соціального розвитку в регіонах, на динаміку яких впливають як внутрішні, так і зовнішні сили, зокрема законодавча та виконавча влада, олігархи, громадські організації, а також політика Росії, США та ЄС.

Формування ефективної системи забезпечення людського розвитку є пріоритетним завданням державного управління на регіональному рівні. Оскільки в Україні спостерігається висока територіальна диференціація соціально-економічного розвитку регіонів, то, відповідно, досить відрізняються регіональні показники людського розвитку. Тому важливим є визначення основних факторів, які впливають на систему забезпечення людського розвитку в них.

Аналіз досліджень і публікацій. Значний внесок у вивчення теоретичних та практичних аспектів дослідження людського розвитку належить зарубіжним вченим, а саме А. Сену, А. Льюїсу, Г. Беккеру, С. Валентею, О. Кузнецовій, Л. Несторову. В Україні дослідженням проблем людського розвитку займається велике коло науковців. Серед них В. Антонок, О. Грیشнова, Е. Лібанова, А. Колот та інші. Аналіз соціальної політики та її вплив на суспільні процеси, а також проблеми співвідношення індексу людського розвитку та соціальної політики зустрічаємо у роботах М. Брауна, В. Скуратівського, О. Палій, Н. Волгіна. Проте, незважаючи на численні роботи за цим напрямом досліджень, нині відсутні єдині концептуальні підходи щодо управління системою забезпечення людського розвитку в контексті сучасних тенденцій. Це ускладнює формування принципово нової регіональної соціально-політичної політики, спрямованої на збереження і розвиток людського потенціалу.

Мета статті – оцінити вплив регіональних чинників на забезпечення людського розвитку в регіонах України.

Виклад основного матеріалу. Нерівномірний економічний та соціальний розвиток областей, диспропорційність техногенного навантаження на окремі території, значна частка первинної обробки в суспільному продукті та затратний тип виробництва, наявність масштабних зон економічної депресії та стагнації залишаються основними регіональними проблемами нашої країни, що перешкоджають людському розвитку. А якість економічного зростання необхідно розглядати з двох позицій, важливих для перспектив людського розвитку регіонів: якості залученого до виробництва потенціалу зростання в регіоні та соціальних наслідків його використання.

Погляди авторів, які займаються проблемами людського розвитку, на фактори впливу на людський потенціал досить різняться. За дослідженням відомого вченого О. Власюка, людський розвиток найбільш суттєво зумовлюють соціальні чинники (44%), потім – економічні (39%) та політичні (17%). Найбільш суттєво на економічні чинники в країні впливає виконавча влада (34,9%), майже однаково експертами оцінюються можливості законодавчої влади (24,0%) та підприємців (20,7%), досить істотно економічний розвиток України обумовлюється Росією (7,8%), менше – США (5,0%) і ЄС (4,6%), практично не впливають на перебіг економічних процесів громадські організації (2,9%)¹.

Т. Заславська визначає наступні фактори, які мають найбільший вплив на рівень і динаміку людського розвитку: особливості національної культури, види переважаючих технологій, рівень інтелектуальної праці, рівень розвитку науки і освіти, якість життя громадян, багатство і насиченість їх стилю життя².

Р. Дуров окреслює три фактори людського розвитку, між якими існує тісна кореляція: рівень наявного доходу, рівень освіти, очікувана кількість років життя при народженні. Так, очікувана кількість років життя сьогодні визначається двома важливими факторами: стилем життя та доступністю послуг охорони здоров'я. Одним із важливих компонентів здорового стилю життя є режим харчування. Вища якість продуктів харчування вимагає

більших витрат. Аналогічний аналіз можна провести і щодо фактору рівня освіти. Крім того, в сучасній ринковій економіці держава фінансує соціальні послуги (освіти та охорони здоров'я) за рахунок бюджетів різного підпорядкування, однак у кінцевому результаті обсяги отриманих податкових надходжень прямо пропорційно залежать від доходів платників податків, тому значущість рівня доходів населення є досить високою³.

Вважаємо, що найбільш доцільно оцінювати вплив регіональних чинників на систему забезпечення людського розвитку виділяючи їх соціально-економічні, політичні, демографічні та екологічні групи.

До групи соціальних чинників людського розвитку регіону належать: рівень загальної освіти та професійної підготовки населення, рівень культури, рівень розвитку соціальної інфраструктури території, житлові умови населення регіону, розвинутість інформаційної інфраструктури тощо. Чинники цієї групи мають здебільшого інтенсивний характер, збільшуючи якісну складову людського розвитку, виявляються на мезо-, мікро-, наноекономічному й індивідуальному рівнях. Соціальні чинники впливу на регіональний людський розвиток проявляються у спрямованості соціальної політики регіону, зокрема у створенні кращих умов для відтворення трудового потенціалу, ефективної зайнятості, поліпшення демографічної ситуації.

За соціальними чинниками людського розвитку в регіонах України спостерігається суттєва диференціація. Зокрема, одним з найвагоміших таких чинників на всіх рівнях є загальний рівень освіти та інтелектуального розвитку населення. На нашу думку, цей чинник прямо впливає на можливості розвитку людського потенціалу та розширення доступу людини до гідних умов праці та її оплати, якісних споживчих товарів та кращих житлових умов, необхідних для подальшого розвитку її людського капіталу. Рівень інтелектуального розвитку населення, що формується в системі неперервного навчання протягом життя, прямо впливає на економічний розвиток регіону, забезпечує можливості формування та впровадження інновацій, підвищення інноваційної активності працівників.

Характеристику рівня освіти населення через індикатори охоплення певних вікових груп послугами відповідних закладів освіти дає індекс регіо-

¹ Власюк О. С. Український соціум / О. С. Власюк, В. С. Крисаченко, М. Т. Степико / За ред. В. С. Крисаченка. – К. : Знання України, 2005. – 792 с.

² Заславская Т. И. Человеческий потенциал в современном трансформационном процессе / Т. И. Заславская // Социология. – 2007. – №3. – С. 28–39.

³ Дуров Р. А. Управление развитием человеческого потенциала: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Р. А. Дуров; НИИ труда и соц. страхования Фед. Агентства по здравоохранению и соц. развитию. – Москва, 2007. – 25 с.

нального людського розвитку. Разом з тим, на нашу думку, при дослідженні соціальних чинників людського розвитку населення на мезоекономічному рівні необхідно проаналізувати показники соціальної інфраструктури регіону і, зокрема, розподіл освітніх закладів за регіонами нашої країни.

Так, за даними вітчизняної статистики, на початок 2011/2012 навчального року найбільша кількість загальноосвітніх навчальних закладів була у Дніпропетровській області (1036 навчальних закладів із 1987⁴ всього в Україні), Донецькій (1125), Львівській (1428), разом по Київській області і м. Києві (1290)⁴. Серед аутсайдерів виділимо такі області – Чернівецька (440 навчальних закладів із 1987⁴ всього в Україні), Херсонська (501), Кіровоградська (561), Рівненська (696). У всіх регіонах України кількість загальноосвітніх навчальних закладів зменшилась порівняно з показниками попередніх років, що зумовлено перш за все зменшенням кількості осіб, які здобувають освіту, та прагненням раціонально використовувати бюджетні кошти, що призвело до закриття загальноосвітніх шкіл. Варто відмітити, що існує суттєва різниця між регіонами за співвідношенням показників кількості шкіл та чисельності учнів, що в них навчаються. Наприклад, у Дніпропетровській області в 1036 загальноосвітніх навчальних закладах у 2011/2012 навчальному році навчалось 902 тис. учнів, порівняно з Хмельницькою обл., де у 996 школах перебувало вдвічі менше учнів – 888 тис. осіб, а у Києві більша кількість учнів – 827 тис. осіб всього у 516 загальноосвітніх навчальних закладах. Це свідчить про різне навантаження на загальноосвітні навчальні заклади у розрізі регіонів, що можливо має вплив на умови та якість освітніх послуг, що надаються населенню.

Кількість навчальних закладів I–IV рівнів акредитації у 2011/2012 навчальному році зменшилась на 8 порівняно із 2010/2011 навчальним роком і становила 846 установ. Найбільша кількість таких закладів була зосереджена у м. Києві (117 навчальних закладів із 846), Донецькій (80) та Харківській (70) областях⁵.

Зростанню інтелектуального рівня населення сприяє система підготовки та підвищення кваліфі-

кації кадрів. В цілому по Україні відбулося зростання чисельності осіб, що були навчені новим професіям у 2011 р. порівняно із 2010 р. на 13,5 тис. осіб. У 2011 р. підвищили кваліфікацію 978 тис. осіб, що на 34,1 тис. осіб більше, ніж у 2010 р. Загалом у регіонах України спостерігається суттєві коливання цих показників. Так, провідні позиції за масштабами підвищення кваліфікації населення обіймають Донецька область (152,8 тис. осіб з 978 тис. осіб в Україні), Дніпропетровська (117,5 тис. осіб), м. Київ (81,4 тис. осіб), Харківська область (61,9 тис. осіб). Цей показник є низьким для Західних областей України – Тернопільська (12,9 тис. осіб), Закарпатська (13,9 тис. осіб), Чернівецька (10,5 тис. осіб), Волинська область (16,2 тис. осіб)⁶. Зазначимо, що це обумовлено перш за все концентрацією виробництва у Центральних та Східних областях України. У Західних областях України переважає сільське господарство, яке ще не набуло рис європейського сільськогосподарського виробничого комплексу.

Важливим завданням соціальної інфраструктури регіону є забезпечення доступу населення до медичного обслуговування. Одним з показників охорони здоров'я є кількість лікарняних ліжок на 10 тис. населення за регіонами. Згідно статистичних даних в Україні у 2010 р. було 428675 лікарських ліжка, а у 2011 р. цей показник зменшився до 411947. Зазначимо, що аналіз забезпечення лікарськими ліжками в регіонах України показав, нерівномірність їх розподілу. У 2011 р. найбільш забезпеченою лікарськими ліжками була Донецька область (37133 із 411947 в Україні), а найменш – Чернівецька область (7486)⁷. Вважаємо, що цей чинник прямо впливає на систему забезпечення людського розвитку регіону, тому необхідно здійснити низку заходів щодо його підвищення.

Одним із необхідних для людського розвитку соціальних благ є доступ до мережі закладів культури, відпочинку і дозвілля, а саме: театрів, музеїв, будинків культури, клубних закладів, бібліотек, спортивних споруд, тих об'єктів соціальної інфраструктури, які дають змогу задовольнити інтелектуально-творчі та інтелектуально-споживчі потреби. Зазначимо, що такі можливості за роки незалеж-

⁴ Статистичний збірник «Регіони України 2012». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm

⁵ Статистичний збірник «Регіони України 2012». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm

⁶ Статистичний збірник «Регіони України 2012». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm

⁷ Статистичний збірник «Регіони України 2012». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm

ності суттєво знизилася. Вважаємо, що це має негативні наслідки щодо формування людського потенціалу в регіонах України.

Групу економічних чинників людського розвитку населення регіону варто поділити на дві підгрупи:

1) чинники, які безпосередньо впливають на формування рівня життя населення. До них належать: реальні доходи населення (в тому числі оплата праці, трансфертні платежі), розподіл їх за групами населення, доступність товарів та послуг, рівень інфляції й економічної стабільності тощо;

2) чинники, що впливають на можливості людського вибору у сфері самозабезпечення. До них передусім належать кількісні та якісні характеристики попиту на місцевому ринку праці (або пропозиції робочих місць), що, у свою чергу, визначаються рівнем техніко-економічного розвитку регіону, загальною економічною кон'юнктурою та ефективністю управління на всіх рівнях.

Найвищу заробітну плату у 2011 р. отримали працівники підприємств м. Києва та Київської області, а також регіонів, де сконцентровані підприємства гірничо-металургійного комплексу: Донецької та Дніпропетровської областей. Найнижчі показники були у Тернопільській та Волинській областях.

Щодо ситуації на ринку праці в регіональному аспекті, то в країні історично нерівномірно розподілена робоча сила, що, в першу чергу, зумовлено розміщенням паливно-енергетичного та промислового комплексу. Так, найбільш висока концентрація найманої робочої сили на сході країни (Луганська, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Полтавська та Харківська області), де зайнято 39,4% усієї кількості найманих працівників. Разом з тим на заході (Волинська, Львівська, Тернопільська, Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька, Хмельницька та Рівненська області) працювало лише 18,6% загальної кількості працюючих, у м. Києві та області – 13,7% всіх працюючих в Україні.

У 2011 р. зростання рівня зайнятості населення спостерігалось у всіх регіонах країни, крім Хмельницької області, в якій цей показник зменшився на 0,4 в. п. порівняно із 2010 р., та м. Севастополя (0,1 в. п.). Найбільше зростання зазначеного показника зафіксовано у Рівненській (2,1 в. п.) та Сумській (2,5 в. п.) областях.

Найвищий рівень зайнятості у 2011 р. був у м. Києві (64,4%) та м. Севастополі (61,9%), а найнижчий – в Івано-Франківській (52,2%) та Тернопільській (54,6 %) областях⁸.

Рівень безробіття (за методологією МОП) серед населення віком 15–70 років зменшився у всіх регіонах України у 2011 р., окрім м. Севастополя та Хмельницької області, в яких цей показник порівняно із 2010 р. зріс на 0,2%. Найсуттєвіше зменшення цього показника відбулося у Рівненській (на 1,0%) та Сумській (на 1,5%) областях. Зазначимо, що максимальне значення цього показника спостерігалось у трьох областях: Рівненській, Тернопільській та Чернігівській області (10,4%), а мінімальне – у м. Києві (5,6%)⁹.

До важливих економічних чинників людського розвитку регіонів України непрямого впливу, на нашу думку, варто віднести й інноваційну активність працівників, яка відображає рівень винахідництва серед найманих працівників та їх залученість до інноваційних процесів в економіці. Високий рівень цього показника забезпечує економічний розвиток регіону на прогресивній інноваційній основі, відбиває реалізацію працівниками своїх потреб у творчості, у науковій діяльності, самовираженні, що позитивно впливає на розширення можливостей розвитку їх потенціалу.

До найсуттєвіших демографічних чинників людського розвитку на місцевому рівні належать: середня очікувана тривалість життя населення; статеві-вікова структура; темпи природного приросту населення тощо. На перетині демографічних і соціальних чинників виділяється група соціально-демографічних чинників людського розвитку, до яких належать: стан здоров'я (захворюваності) населення; тривалість трудоактивного періоду життя; зовнішня і внутрішня міграція тощо. Демографічні та соціально-демографічні чинники мають екстенсивний характер впливу на людський розвиток і виявляються на мікроекономічному рівні.

Загальні показники природного руху населення у 2011 р. згідно статистичних даних у регіонах України свідчать про зменшення темпів скорочення чисельності населення у 2009–2010 рр. Слід зазначити, що попри загальні негативні тенденції, пов'язані з депопуляцією в Україні, існують області, в яких природний приріст населення збільшився. Так, у 2011 р. порівняно із 2010 р. цей показник

⁸ Статистичний збірник «Регіони України 2012». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm

⁹ Статистичний збірник «Регіони України 2012». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm

зріс у Рівненській області на 1452 особи, у Закарпатській – 518 осіб, Волинській – 292 особи та Чернівецькій області – 89 осіб¹⁰. Це зумовлено традиційно меншою кількістю розлучень та наявністю родинних традицій.

Окремо слід виділити екологічні чинники людського розвитку, до яких належать: загальний екологічний стан території, якість питної води та продуктів харчування, природно-кліматичні умови, санітарно-гігієнічні умови праці, рекреаційні характеристики території тощо.

Одним із екологічних чинників людського розвитку є споживання чистої води. У розрізі регіонів найбільше значення цього показника у 2011 р. було у Донецькій (1479 млн. куб. м.), Дніпропетровській (1407 млн. куб. м.), Запорізькій обл. (944 млн. куб. м.) та Київській обл. (925 млн. куб. м.); найменше споживання свіжої води – у Закарпатській (31 млн. куб. м.), Кіровоградській (65 млн. куб. м.) та Тернопільській (67 млн. куб. м.) областях¹¹.

Вплив політичних чинників, на нашу думку, у вітчизняних наукових роботах ще не достатньо досліджено. До них можна віднести соціально-політичну стабільність у регіоні, рівень демократизації суспільства, захист прав і свобод людини, участь громадських організацій у формуванні політики розвитку регіону тощо. Труднощі у дослідженні цих чинників людського розвитку спричинені відсутністю інформаційної та статистичної бази, адже існуючі оцінки здійснюються на загальнонаціональному рівні та в межах міждержавних порівнянь.

Окрім, наведених вище чинників, що впливають на людський розвиток, є й інші, які прямо впливають на формування людського потенціалу регіонів. За результатами проведеної оцінки впливу регіональних чинників на забезпечення людського розвитку, з урахуванням показників, які характеризують систему забезпечення людського розвитку, рівень забезпечення людського розвитку – РЗЛР, можна представити у вигляді функції f , яка залежить від факторів:

$$РЗЛР = f (K_{оддз}, K_{одпзо}, P_{фо}, K_{знл}, K_{знлл}, P_{роз}, K_{нд}, K_{знж}, P_{рз}, P_{сз}, I_{ст}, I_{зет}, I_{япв}, I_{пк}, I_{рх}, \dots N), \quad (1)$$

де $K_{оддз}$ – чисельність дітей, охоплених дошкільними закладами,

$K_{одпзо}$ – чисельність дітей та підлітків, охоплених загальноосвітніми закладами освіти,

$P_{фо}$ – рівень фінансування освіти місцевими бюджетами в розрахунку на 1 особу,

$K_{знл}$ – кількість забезпеченості населення лікарями, $K_{знлл}$ – кількість лікарняних ліжок,

$P_{фоз}$ – рівень фінансування охорони здоров'я місцевими бюджетами в розрахунку на 1 особу,

$K_{нд}$ – сума наявного доходу в розрахунку на одну особу,

$K_{знж}$ – забезпеченість житлом, у середньому на одну особу,

$P_{рз}$ – рівень зайнятості,

$P_{сз}$ – рівень фінансування соціального захисту місцевими бюджетами в розрахунку на 1 особу,

$P_{ст}$ – рівень соціальних трансфертів з Державного бюджету в розрахунку на 1 особу,

$I_{зет}$ – індекс загального екологічного стану території,

$I_{япв}$ – індекс якості питної води та продуктів харчування,

$I_{пк}$ – індекс природно-кліматичних умов,

$I_{рх}$ – індекс рекреаційних характеристик території,

N – інші чинники.

Висновки. Оцінювання впливу факторів регіональних чинників людського розвитку показує, по-перше, що між його групами існує тісний взаємозв'язок, по-друге, що всі фактори без винятку мають вплив на формування та розвиток людського потенціалу регіонів, тому розробляючи стратегію людського розвитку для регіонів, необхідно їх враховувати. Низка факторів регіональних чинників мають як позитивний, так і негативний характер. Основне завдання в управлінні процесами людського розвитку регіонів України посилити дії факторів стимуляторів та послабити вплив негативних. Загалом можемо оцінити вплив факторів людського розвитку за рівнем розвитку людського потенціалу, що проявляється нині у низькій якості життя; недостатньому фінансуванні людського розвитку за рахунок усіх джерел (держави, домогосподарств та підприємств); втраті позицій країни за міжнародним рейтингом показника людського розвитку.

¹⁰ Статистичний збірник «Регіони України 2012». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm

¹¹ Статистичний збірник «Регіони України 2012». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publ2_u.htm